

אריאל הנדל

לא רואים, לא שומעים. לא יודעים

השטחים הכבושים מגיטאות לספר; קווים לדמותה של חומת ההפרדה

הפילוסוף האמריקאי ריצ'רד רורטי כתב:

כל בני האדם נושאים עמם מערך מלים שאותו הם מפעילים עלי־מנת להצדיק את פעולותיהם, אמונותיהם וחיייהם. אלו המלים שבהן אנו מהללים את ידידינו וכזים לאויבינו... אקרא למלים אלו "אוצר המלים הסופי" של האדם. הוא סופי בכך שכאשר מוטל ספק בערכן של מלים אלו, אין לאדם המשתמש בהן מקור הנמקה שאיננו מעגלי. מלים אלו הן המקום הרחוק ביותר אליו יכול האדם לקחת את השפה; מעבר לו אין הן אלא פסיביות חסרת־אונים...¹

ולמי שסבור כי אמירתו של רורטי אינה רדיקלית דיה, מובאת הטענה לפיה "אירופה לא החליטה לקבל את ניב (idiom) השירה הרומנטית, הפוליטיקה הסוציאליסטית, או את ניב המכאניקה של גלילאו... אלא שאירופה איבדה בהדרגה את ההרגל להשתמש במלים מסוימות ובו־כזמן התרגלה להשתמש באחרות". (ההדרגות שלי). לפי רורטי, אס־כ־ן, המהפכן, או המחדש (הוא מביא כדוגמה את גלילאו, ייטס ואת הגל) אינו יכול לומר מה בדיוק הדבר שאותו הוא מעוניין לעשות, לפני שיצר את אוצר המלים, או את ארגון הכלים המושגי, המאפשר לו לעשות אותו דבר. אם נלך עם ההיגיון הזה עד הסוף הרי שהפתרון חייב להקדים את הבעיה:

עניין זה מבהיר את הבעיה המובנית הטמונה במושג הביקורת. כיצד יכול אדם לזהות דבר שאינו נמצא בתוך אוצר המלים הסופי שלו? אם אדם אחר יכול להצביע בשבילו על מקומה המדויק של בעיה ואף לספק אוצר מלים חלופי, נחא, אבל כיצד אפשר לחדש ממש? כיצד אפשר לבקר מערכת קיימת מבפנים? את 'בעיית הבעיה' מנסה מנחם פיש לפתור באמצעות המושג 'מערכת יעד'. אני מצטט:

Richard Rorty, *Contingency, Irony, Solidarity*, Cambridge University Press, 1989. 1

הכל, דומני, יסכימו כי מערכת יעד תיחשב בעייתית כל אימת שהישגיה בפועל נופלים מהישגיה המיועדים. כיוון שכך, ניתן להגדיר בעיה לא כקטגוריה סובייקטיבית תלוית יעד, כי אם כתכונה אובייקטיבית ואונטולוגית של מערכות: כפעד בין מה שבכוח מערכת יעד לבצע לבין ביצועיה המיועדים... הצעתי היא להגדיר פעילות רציונלית כפעילות על מערכת יעד הנעשית מדעת ומתוך כוונה לקדמה – דהיינו, מתוך כוונה לחשוף את בעיותיה במטרה לפתורן עד כמה שניתן.²

אך גם כאן טמונה בעיה: כיצד נגדיר יעד של מערכת? ללא הצבת האידיאה (אותה כזכור אי אפשר כלל להציב, לפחות על פי רורטי, לפני שהגענו אליה מראש); לא נוכל גם להגדיר כישלון או חריגה ממנה. כאשר הקרבורטור ברכב אינו עובד, יש בעיה, היות שאנחנו כבר יודעים מה אמור קרבורטור לעשות – אך כיצד הומצא הקרבורטור הראשון? כיצד מצדיקים – תוך שמירה על טענת הרציונליות – את חידושי הידע והטכנולוגיה? פתרון 'מערכות היעד' בעייתי מיסודו. מטרה לא יכולה להיות מנוסחת שלא באמצעות אוצר המלים הסופי, והביקורת העצמית תהא אפוא מוגבלת תמיד בהיקפה וברדיקליות שלה. רק משנפרץ מחסום השפה, אפשר להביט לאחור ולומר: "זהו פתרון טוב יותר". להחיל זאת באופן רטרואקטיבי, משמעו לחטוא באנכרוניזם לשוני. התשובה היחידה תוכל להיות: ישנה כאן מעין אינחת מובנית ונצחית – אלא שזו הגדרה כללית מדי, כזו המחטיאה בדיוק את היעד שאותו 'מערכת היעד' מתכוונת לפגוש. היעד חייב להיות קונקרטי ולהיות מנוסח כהיגד ולא כיחס. כלומר, "לנסוע מהר יותר" אינו יכול להיחשב כיעד – ו"אינני מצליח לנסוע מהר יותר" (ולא בתוך מערכת האפשרויות המוקנית לך במסגרת הטכנולוגיה או אוצר המלים הקיים) אינו יכול להיחשב כבעיה. מלבד זאת, מבחינה לוגית טהורה אפשר להגדיר את הבעיה באמצעות יעד המערכת – או להגדיר את יעד המערכת באמצעות הבעיה, ואיני רואה כל סיבה להעדיף את הראשונה על-פני השנייה, למעט מתוך הצורך הראשוני להצדיק את עניין הרציונליות המושכלת.

הבעיה כהפרעה בסדר הדברים

אני מבקש להגדיר בעיה בצורה אחרת. הבעיה אינה מושג טלאולוגי המוגדר מתוך היעד אותו היא באה לפתור, כפי שטוען פיש. הבעיה היא מושג סינכרוני המייצג הפרעה בסדר הדברים הקיים. הבעיה – ולא היעד – היא זו הנחשפת לעצמה. מומנט הופעתה – וכפי שעוד אראה, זהו נתון אימננטי של הבעיה – קשה ביותר להגדרה ולהצבעה.

2 מנחם פיש, לדעת הכמה: מדע, רציונליות ותלמוד תורה, מכון ון-ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל אביב, 1994.

כאשר מאזינים ליצירה מוסיקלית, או לפחות למוסיקה טונאלית, "מלודית" – גם כאשר אין היא מוכרת לנו – אפשר לזהות צליל חריג: טעות של הנגן או בחירה מודעת של המלחין. הצליל החריג יוצר במאזין תחושה לא נוחה, גם בלא הסבר מדויק לסיבה שהצליל החריג הפריע לו, וגם באין לו פתרון "נכון" לחריגה זו. המאזין מזהה בעיה גם ללא הנחות יסוד מבוססות וודאי שללא מערכת יעד כלשהי, המכוונת את צעדי המלחין. הבעיה איננה אי-התאמה ליעד כלשהו, אלא הפרעה – כפרפראזה על המערכת הסמיוטית של דה סוסיר – ב"ערך" של הצליל: כלומר, המיקום הסינכרוני של הצליל ביחס לצלילים האחרים ביצירה.

מובן שזיהוי הבעיה נובע מתוך הרגלים מסוימים של שמיעת מוסיקה – ושהיכולת לזהות בעיות גוברת ככל שהשמיעה המוסיקלית מעודנת ומפותחת יותר. עם זאת – ועם כל הניסיונות לְמַדַע את המוסיקה – אי אפשר לקבוע אפריורית כיצד חייבת יצירה להיבנות ומתוך כך איזה צליל ייחשב כבעייתי.

זיהוי בעיה בעולם נולד באופן דומה. תחילה אנחנו מזהים בעיה: צרימה מסוימת בסדר-הדברים. דברמה מקפיא אותנו במקומנו ומחייב אותנו לחדד את אוזנינו, או להיטיב את ראייתנו, או שתיהן. אנו חשים אי נוחות: "משהו לא בסדר". זו בדיוק ההגדרה הראשונית של בעיה – "משהו לא בסדר". הסדר משובש; משהו אינו נמצא היכן שהיה עליו להיות – ועם זאת אני מדגיש שוב: אני יודע כי משהו אינו בסדר לפני שאני יודע מהו הסדר. החריגה היא שמדברת בעד עצמה.

לכן, כאשר גורם ההופעה אינו ידוע (אבל קיים) והפתרון טרם הושג (למרות שהוא קיים) אפשר לנסות ולהגדיר את הבעיה כבעלת קיום אבסורדי: כמי שלא נולדה בטרם נולדה, היא מצויה בתווך שבין סיבתיות חסרת סיבה לבין תכליתיות חסרת תכלית והיא מתוקפת רק מתוך עצמה. עם זאת, כפי שפיש מעיד נכון, בעיה היא תמיד בעיה "של מערכת". הבעיה מעידה על שקרם לה ועל שעתיד לה – והיא ממשמעת בקיומה את שניהם. הבעיה תמיד זרה (כאופן מהותי) למערכת, קודמת לה, ומתקפת אותה בו בזמן. לפני שאמשיך בהגדרת הבעיה, אני מבקש להקדיש כמה מלים למושג הפרקסיס על פי מרקס. בתיזה הראשונה על פוירבאך כותב קרל מרקס:

עיקר החיסרון של כל מטריאליזם עד כה... הוא בכך, שהעצם, המציאות, החושיות – נתפסים רק בצורת האובייקט או ההסתכלות; אך לא כפעילות אנושית חושית, כפרקסיס, לא באורח סובייקטיבי. וכך יצא, שאת הצד הפעיל בניגוד למטריאליזם, פיתח האידיאליזם – אבל באורח מופשט בלבד... את הפעילות האנושית עצמה אין הוא [פוירבאך] תופס כפעילות מושאית.³

3 קרל מרקס ופרידריך אנגלס, כתבים נבחרים, הוצאת הקיבוץ הארצי, 1957. (הדגשות במקור).

מרקס יוצא חוצץ נגד ההפרדה בין אובייקט לסובייקט. המטריאליזם מדבר על עצמים באופן אובייקטיבי, כלומר כמצויים 'שם', בחוץ, ללא כל קשר לשאלה מי צופה בהם. האידיאליזם, לעומתו, דן רק באדם החושב – במנותק ממושא חשיבתו. לכן, הטענה כאילו ישנה 'חשיבה' באורח מופשט היא "סכולאסטית בלבד" (התיזה השנייה).

הפעילות האנושית היא פעילות מושאית. כלומר, אי אפשר להפריד בין האדם הצופה לעצם הנצפה; בין התודעה החושבת לדבר הנחשב. המושג המחבר בין התודעה ש'כפנים' לעצם ש'בחוץ' הוא הפרקסיס. לכן הפעילות, הפרקסיס האנושי, היא תמיד מושאית. כל פעולה היא פעולה המכוונת כלפי מושא קונקרטי. לכן החושיות היא פעילות מעשית (תיזה חמישית). אני (סובייקט) מריח (פרקסיס) פרח (אובייקט). באמצעות ההרחק אני מתחבר לפרח. אין הרחה. תהא זו הפשטה חסרת כל משמעות. כל פרקסיס מייצר פיסה של מציאות. אין אפשרות לדבר על מציאות ללא פרקסיס.

היחידה האטומיסטית של המציאות היא יחס: יחס בין צופה לנצפה (או בין יצרן למוצר), המיוצר ומתנוך באמצעות הפרקסיס. מרקס פוסל את האובייקטיביקציה – מאבני היסוד של התפיסה המכניסטית. אין עוד מציאות המתקיימת אי-שם בחוץ ללא קשר לצופה בה, או לחושב אותה. עובדה זו הופכת כל פיסת מציאות לסינגולרית. בכל סיטואציה אטומיסטית משולבים, מניה וביה, זמן ומרחב.

"אני רואה עץ". חלקי המשפט אינם ניתנים להפרדה זה מזה. ביני לבין העץ נפרש מרחב שהוא חלק מהסיטואציה. אי אפשר לסמן קו גבול במרחב שבין האובייקט לסובייקט (בין הניצב ממול לניצב מתחת). אני רואה אותו כרגע. ראייתי את העץ מושפעת ממי שאני, ממי שהייתי בעבר (ישנו הברל, למשל, אם אני בוטניקאי, צייר או נגר). אף על פי שאני רואה דברים רבים; אף על פי שאנשים רבים רואים את העץ; תמיד משתמרת פיסה של סינגולריות אשר אינה ניתנת עוד לצמצום.

הבעיה גם היא יחס, והיא קושרת בין האדם לבין העולם: "אני תופס בעיה בעולם". אך הבעיה הולכת עוד שלב אחד מעבר לכך. ראשית, היא אינה תופסת רק עצם יחיד בעולם (פרח, צליל וכו') אלא תופסת את העולם כמערכת מורכבת, כרצף של פריטים בדידים המקיימים ביניהם יחס. הבעיה מכניסה ממד שלישי לעולם. אם במשפט הבסיסי: "אני מריח פרח" נוצרו יחסים רק ביני לבין הפרח – הרי שבמשפט "אני רואה שהפרח הזה איננו במקומו", אני תופס את הפרח ואת מיקומו היחסי לשאר הפריטים כרצף באתו זמן. הבעיה ממרחבת ומתזמנת את העולם בצורה מורכבת ונכונה יותר מאשר הפרקסיס האטומיסטי הפשוט.

4 הניתוח שיובא להלן עוקב במידה רבה אחר טיעוניו של מרקוזה במסה העוסקת בתפקידה הפוליטי של האמנות (וראו את הממד האסתטי, בתרגום טאובר ודובב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2005).

שנית, הבעיה, בשונה מכל פרקסיס אחר, אינה רק מציירת מצב דברים בעולם – היא מערערת על התמונה הסטאטית.⁴ היא מכילה בתוכה צו: "הדברים חייבים להשתנות!". הבעיה בנויה מאותם חומרים של המציאות, אך היא מנכרת אותם ומייצרת מציאות חדשה, נכונה יותר מהמציאות היומיומית. היא שוללת (את המערכת הישנה), אך גם מחייבת (פתרון – ובמסגרת מסוימת). הבעיה אמיתית יותר מן המציאות, שהרי היא חושפת דבר-מה חדש אשר לא היה ידוע קודם לכן. לפיכך, אדישות לבעיות היא המוציאה את האדיש מהתחום המדעי. (במלים אחרות, מי שאדיש לבעיות, ואינו תאב למצוא את פתרון, אינו יכול להיחשב מדען).

הבעיה, כפי שנאמר לעיל, גורמת לנתקל בה לקפוא במקומו. הבעיה משהה את המציאות ומכריחה את הנתקל לחשוב את המציאות מחדש. ההזרה של היומיומי; שינוי מטריצות המרחב-זמן של המציאות (תוך שימור אבני הבניין שלה) ויצירת מרחב לשוני הטרוטופי⁵ (השייך לחוץ, אך מתבדל ממנו תמיד), מביא להשעיה (לפחות למשך ההשהיה) של הממד האקסיומטי ממנו 'נהנית' המציאות. ההשעיה מאפשרת לחשוב מחדש את הנראה ואת הנחוזה; ההשהיה מפתה לעשות זאת.

לבעיה ישנם תמיד שני ממדים: שלילי ומאשר, המשולבים יחדיו לבליה-הפרד. הבעיה מאשרת את קיום העולם, אך שוללת את זהותו עם עצמו. היא מאשרת את שרשרת המסמנים והמסומנים – אך מצביעה על דיסוננס בתוכם. בשני הקטבים מתבטלת אפשרות הבעיה: בקוטב המאשר לא תהיה הבעיה בעיה – להפך, היא תצהיר בריש גלי כי אין שום בעיה. בקוטב השולל, מאידך גיסא, לא יישאר עולם שבו מתקיימת הבעיה. שלילה מוחלטת לא תאפשר תקשורת ותאיין את השפה; חיוב מוחלט יקפיא את המציאות כפי שהיא.

בקיומה כפול הפנים אין הבעיה רק מוקיעה; טמון בה גם אופק הפתרון. בהעידה על העבר הבעייתי מייצרת הבעיה מניה וביה גם את התקווה לעתיד. אנו חייבים להניח שהבעיה ניתנת לפתרון. לכן חשוב היה לי להבהיר כי במודל "מערכת היעד" של פיש חייב היעד להיות מנוסח כהיגד ולא כיחס. אלא שכאמור לעיל, עוברת זו מגבילה את המודל הנזכר באופן רדיקלי. ההנחה לפיה מקור הבעיות מובנה במערכת ההפעלה של המוח האנושי – וכי תמיד מומרת בעיה אחת בבעיה אחרת – מעקרת את הממד האקטיבי של הבעיה ומותירה אותה בתחום הפסיכולוגיה או האיריאליזם המופשט. אני מבקש להבחין בין כמה סוגי בעיות:

ישנן בעיות שפתרון כבר ידוע. אלו הן הבעיות היחידות המתאימות למתווה של

5 הטרוטופיה, לפי מישל פוקו, היא אתר מתוחם שבו מתקיימים, בריזמנית, כמה מערכים מרחביים שונים. "הכפלת" המרחב מביאה את הגורמים השונים באתר להתייחס זה לזה באופנים שברדר-כלל הם בלתי אפשריים במרחב החברתי שבחוץ – וכך יוצרים פער בין האתר לבין הסובב אותו.

פיש (ולכן הוא אינו מצליח באמת להתגבר על הקושי שמציב רורטי). דוגמת הקרבורטור היא אכן דוגמה קלאסית: אנחנו כבר יודעים מה אמור קרבורטור לעשות – ולרוב גם יהיה בידינו (או בידי המכונאי) ספר "בעיות קרבורטור ופתרון". אמנם לא תמיד נדע את הדרך אל הפתרון, ולעתים יצוצו בעיות שטרם נתקלנו בהן – אבל תמיד מדובר כבר במערכת פועלת שהתקלקלה. כאן הבעיה אינה טורדת בשל הדיסוננס עליו הרחבתי קודם, אלא בשל כישלונה של המערכת לייצר יעד פרקטי. זו בעיה טלאולוגית מובהקת – בעיות מסוג זה אינן מענייני כרגע.

מולן עומדות בעיות אונטולוגיות, כאלו יש להן קיום לעצמן.⁶ הדיסוננס, המרווח, ההשהיה והשתיקה קיימים בדיוק כמו יתר הסימנים. גם להם יש 'ערך' והם נשאים של משמעות ופועולה. הפתרון לבעיות אלו אינו ידוע אך הוא נתבע להופיע מעצם הצבת הבעיה. גם הבעיות האונטולוגיות מתחלקות לשניים – ראשוניות ותנייניות. אתחיל דווקא מהתנייניות:

בעיות תנייניות הן בעיות הנובעות מאי התאמה למערכת משנית – חיבור שאינו עומד בקנה מידה אקרמי בשל רשימת מקורות לקויה; הרהור כפירה בישיבה; סירוב פקודה בצבא, וכן הלאה. בעיות אלו קרובות ברוחן לבעיות הטלאולוגיות מכיוון שיש צורה נכונה לפעול באותן מערכות משניות. לא פעם, כידוע, מיוצרות בעיות מדומות, כדי למכור סחורות כלשהן. משרדי פרסום הם מפעלי בעיות, שכל מטרתם לשכנע אותך, בשם התאגידים, כי העובדה שאינך מחזיק עדיין בטלפון סלולרי מרגם חדיש, למשל, היא בעיה. אחרים ישקיעו להט ומשאבים בשכנוענו כי אישליטה בשטח זה או אחר הוא בעיה. הדרך לייצור הבעיות הללו עוברת דרך ייצור מערכות משניות – ממועדוני לקוחות ועד לאומים ודתות.

הבעיות הראשוניות הן אלו שאינן נובעות מתוך אי-התאמה לאחת מהזהויות של בעל הבעיה. זו נקודה משמעותית: זהות היא מערכת משנית והיא סובלת מבעיה יסודית המתגלה בעצם שמה. 'זהות', כלומר מערכת זהה לעצמה תמיד, תהא תמיד מוגבלת וקשיחה מדי. הקשיחות היא חלק מובנה ביצירת המערכת המשנית של הזהות. זהות מחייבת התאמה חדי-ערכית. לשאלה 'מיהו יהודי?' חייבת להיות תשובה אחת נכונה ותו-לא. לכן, מתוך שהגרנו בעיה כהופעה של הפרעה בסדר-הדברים הנחנו כהנחת יסוד את אפשרותה של אי-התאמה. לא הנחנו מראש את המערכת כזוהי לעצמה, אלא להפך.

אנסח זאת אחרת: בעיות תנייניות מאפשרות להיפלט מהמערכת המשנית. אם יש בעיה עם יהדותי יכולים להכריז עלי כגוי; אם איני מצוי ברזי האופנה העכשווית, אוגרד

6 בספרו לשון לרע מנסח עדי אופיר תורת מוסר אונטולוגית, היוצאת מנקודת המוצא של הבעיה כבעלת קיום של ממש בעולם המציאות. חיבור זה חב רבות לספר ולמחברו.

כמישן; אם איני מקיים מצוות, לא אוכר כאדם דתי, וכן הלאה. מבעיות ראשוניות אין דרך להימלט. אם אדם סובל, רעב או חולה, תהיה הפליטה רק אל חיק המוות. הבעיה הראשונית מקלפת את האדם מסבך הזהויות של המערכות המשניות ומבטלת את אפשרותה של יחסיות מוסרית. מערכות חברתיות הן מערכות משניות.

בעיות של אתיקה ומוסר

ההבדל בין הבעיות הראשוניות לתנייניות הוא גם ההבדל בין מוסר לאתיקה. הללו נחשבים, לא־פעם, כמושגים סינונימיים, אך ישנם גם כאלו המנסים להבדיל ולומר משהו באמצעות המתח שבין שתי המלים. אתייחס לשלוש הפרדות:

"האתיקה עוסקת בחיים הטובים או הראויים שלי, החיים שנכון לי ולאנשים אחרים כמותי לחיות אותם... להבדיל מן השיח האתי, השיח המוסרי עוסק, או ראוי לו שיעסוק, לא בחיים הטובים 'שלנו' אלא בחיים הרעים של אחרים."⁷

"קשרים עבים, צפופים (thick relations), הם, באופן כללי, הקשרים שלנו עם הקרוב והיקר לנו. קשרים דקים, דלילים (thin relations), הם הקשרים שלנו עם הזר והרחוק. אתיקה, בדרך בה אני משתמש במונח, מנחה אותנו כיצד לכוון את קשרינו העבים; מוסר מורה לנו כיצד לכוון את קשרינו הדקים."⁸

אתיקה במובן הכליכך מקובל היום של 'אתיקה מקצועית'. אתיקה של גילדות סגורות, הנקבעת בידי מוסדות פנים־מוסריים. אתיקה זו אינה מציבה עצמה נגד המוסר. היא מצויה, לכאורה, במישור אחר לחלוטין.

האתיקה, בכל שלושת המקרים, מכוונת לקבוצה סגורה וזה לעצמה: אני והדומים לי, הקרובים והיקרים לי ועמיתי למקצוע. שלושת המקרים מבחינים בין ציוויים פוזיטיביים כלפי השייך למערכת המשנית (אָהב, טַפֵּחַ, קדם וכן הלאה) לבין החובות כלפי החיצוניים לקבוצה (הנעים בין אדישות לבין ציוויים שליליים: לא תרצה, אל תפגע וכו'). חוקי האתיקה נקבעים בהתאם להגדרות המערכת המשנית – ובעיותיה תהיינה תמיד תנייניות.

עכשיו אני מבקש להרחיב מעט על ההבדל בין אתיקה ומוסר מנקודת המוצא של הבעיה. האתיקה, המיועדת לקבוצה וזה לעצמה, אינה יכולה ללכת אל מעבר להוויה משום שההוויה היא מהותה. בעוד הבעיה הראשונית מאפשרת לערער על 'היש ישנו' ולחפש גם מעבר לגבולות אור הפנס, הבעיות התנייניות מנוסחות בעזרת אוצר המלים

7 עדי אופיר לשון לרע, הוצאת עם עובד ומכון ון־ליר.

8 Avishai Margalit, *The Ethics of Memory*, Cambridge, 2002.

הסופי ואינן יכולות לחרוג ממנו.

במערכת האתית, עזרה לזולת מחייבת את הפיכתו לחלק מהעצמי (או מהדומים לי). העזרה האתית מתחילה בניכוסו של האחר, בהפיכתו לידיד, במציאת גרעין כלשהו של דומות לעצמי. היא אינה מסוגלת, עם זאת, לעזור (או אף לזהות את הבעיה המוסכת) לאחר ממש, זה שאינו מקיים עמי כל נקודת השקה. האתיקה של המערכת המשנית אינה יכולה לזהות בעיות שאינן מצויות בתוך אוצר המלים שלה, והיא מבצעת רדוקציה של כל הבעיות לשפה המוכרת לה. כל הבעיות שאינן נמנות עם הגדרותיה הפנימיות של המערכת (מלחמת המעמדות, הלאומים או הדתות) פשוט נעלמות.

המוסר יכול וחייב להישמע גם לאחר המוחלט. עימנואל לוינס טען כי "ישנה תופעה המסרבת מכוח עצם היותה להיכלל בגבולות ההוויה כפי שזו מוכרת לנו [...והיא] הזולת."⁹ ניסוח זה התייחס תמיד באופן מובהק לאלוהים, זה שאיננו יכולים לומר עליו דבר. אם נקבל את האחרות כחורגת באמת ובתמים מהעצמי ונחברה עם הגדרתו של ז'יל דלז את האחר כ"עולם אפשרי"¹⁰ נעצב את האחר כתחליף לאלוהות. האינסופיות שבאחר היא גבולות האפשרות של עולמו. אבל במקרה זה התיאולוגיה נגטיבה הופכת מציווי למוקש. אנו חייבים לחמוק מהחריגה המוחלטת הזו. שומה על המחויבים למוסר להרחיב את אוצר המלים הסופי שלהם. להפוך אחרים ללא־אחרים בלא לוותר ולו לרגע אחד על אחרותם (משמע, הם אינם הופכים להיות עצמי או ייצוג שלו. אני מניח לאחרים באחרותם אך הזרות אינה הופכת לניכור). זהו הפרדוקס של העזרה לזולת.

לוינס, כך נראה לי, נכשל במקום שבו הוא נזקק לאלוהים, לאידיאת הטוב או לאינסופי. הטלת אשמה אפריורית על כל האנושות היא פרויקט נוצרי מובהק. מושג הבעיה מאפשר למצוא מבנה של חובה ללא הנחת אשמה אפריורית. בכך הופכת החובה לטלאולוגית, משמע "אדם חייב לעשות X בכדי שלא יקרה Y". זו טלאולוגיה נגטיבה שמטרתה למנוע, לצמצם או לפתור בעיות. היציאה מנקודת המוצא של הבעיה מאפשרת להגיע לאותה חובה מוסרית ללא הירדות לאשמה אפריורית או לאידיאות רגולטיביות.

ההסתרה של הבעיה

הקטע הבא מצוטט מתוך אחד מספרי המדע הבידיוני המופרעים והמשעשעים שכתב ג'גלס אדאמס:

9 הניאל אפשטיין, בתוך אלוהים והפילוסופיה מאת עימנואל לוינס, רסלינג, 2004
 10 Gilles Deleuze, *Negotiations 1972-1990*. Columbia University Press, 1995

פורר החל להתנהג באופן מוזר למדי... מה שעשה היה כדלקמן: תוך התעלמות מוחלטת מן המכטים הנבוכים שעורר באנשים מן הקהל אשר נקבצו סביב הרחבה, ניפנף ידיו בתנועות חדות, בגובה פניו, השתופף לרגע מאחורי גבם של אלו, הזרקף בזינוק מאחורי גבם של אחרים, ואז קפא על עומדו, מכביר מצמוצים. לאחר דקה או שתיים החל מתקרב חרש, מתקדם אט אט בגניבה, עוטה ארשת תמיהה קודרת של ריכוז, כאותו נמר שאינו בטוח אם אכן ראה פחית מזון חתולים מלאה למחצה במרחק חצי מייל ממנו, בלבה של ערבה חרבה ולוחטת... "דומני," אמר פורר בנימה שארתור זיהה כנימה המקדימה תמיד משהו בלתי מובן לחלוטין, "כי יש שם בשמ"א."¹¹

ולמי שתהה מהו אותו בשמ"א:

בשמ"א זה משהו שאין באפשרותנו לראות... או משהו שאין אנו רואים, שמוחנו אינו מניח לנו לראות, משום שאנו סוברים כי זוהי בעייתו של מישוהו אחר. זה פשרו של הבשמ"א. בעייתו של מישוהו אחר. המוח פשוט מבטל את זה, בדומה לנקודת עיוורון. אם תסתכל היישר עליה, לא תראה אותה, אלא אם אתה יודע בדיוק מהי. תוחלתך האחת היא לתפסה במפתיע מזוית עינך... שדה הבעיה של מישוהו אחר הנו פשוט ואפקטיבי... ומה שחשוב הרבה יותר – הוא יכול לפעול במשך מאות בשנים על סוללת פנס יחידה... (שם).

פסקה זו יכולה להיקרא כזיקוק הומוריסטי של מושג הדיפרנד של ליוטאר. "בדיפרנד", הוא כותב, "משהו 'מבקש' להתבטא בהיגדים, וסובל עוולה כתוצאה מכך שאינו יכול לעשות זאת מיד."¹² אדם סובל מעוולה כאשר אינו זוכה אפילו להיחשב כקורבן. חשיבותו הגדולה ביותר של שיח זכויות האדם מצויה בהרחבת השיח ובהכרה בקורבנותם של הקורבנות; במתן פה למי שנכפתה עליהם שתיקה מעצם אי היכולת להאזין להם. זיהוי בעיות של אחרים, כאמור, מחייב חריגה של ממש מדפוסי ההסתכלות והשיח הקונבנציונליים, והפרקטיקה הביקורתית היא היא התפיסה במפתיע מזוית העין של בעיה חדשה.

מאליו יובן כי לשומרי החותם של השיח הרומיננטי יש אינטרס למנוע מאנשים לשמוע קולות אחרים. הבעיות (פרובלמטיזציה) – פעולת איתור הבעיות, הגדרתן והטבלתן בשיח – מהווה איום חמור על הסדר הקיים – ומבחינה זו לחברות ביטוח, לממשלות ולאנשי דת ישנו אינטרס משותף לצמצמו ולדכאו. הללו יודעים היטב כי קל בהרבה להסתיר דבר-מה מאשר לסלקו.

הישראלים אינם חריגים מבחינה זו. לאחר שנים רבות בהן סירבו להכיר בעצם קיומו של עם פלסטיני, או בתוקפה של "בעיה פלסטינית", נמצאה דרך חדשה ופשוטה – העלמה. בשל הסגר המוחלט מחד גיסא, והאיסור על ישראלים להיכנס לשטחי A

11 דגלס אדאמס, החיים, היקום וכל השאר, כתר, 1986.

12 ז'אן-פרנסואה ליוטאר, "הדיפרנד", תיאוריה וביקורת 8, 1996.

מאידך גיסא, נשמרת "הפרדה" בין ישראלים לפלסטינים. אפשר לומר כי האזרחים הישראלים היהודים המתגוררים ממערב לקו הירוק תופסים את מרחב השטחים הכבושים כ"חור לבן". בעוד "חור שחור" מסמן סכנה, היעלמות ומוות – הרי ש"חור לבן" מסמל בעיקר אדישות. בעבר, אזורים בלתי־מופיים עלי־פני כדור הארץ נצבעו בלבן. המשמעות היתה שלאף אחד אין בהם עניין, למעט כמה הרפתקנים. כך, למשל, "שניים מכל שלושה יהודים סבורים שהסבל שגורמת הגדר הוא משני או זניח" ("מרד השלום", "הארץ", 9.3.2004).

החומות הן אחד מאמצעי ההסתרה העיקריים. הנכנס לירושלים מכביש 443 (מכיוון מודיעין) עובר דרך כביש שמשני צדיו חומות. על החומות מצויר נוף פסטורלי: גבעות רכות, ירוקות; קשתות אבן מצוירות תוחמות את התמונה האוריינטליסטית. זהו נוף "ארצי־ישראלי" המסתיר את העובדה שמאחורי החומות ישנם בתים ותושבים. למעשה, אין כל דרך לדעת את שם הכפר שמאחורי החומות. אין שום שלט או סימן המיידעים את העובר בכביש ביחס לשמו או לעצם קיומו של מקום יישוב במרחק מטרים ספורים ממנו. מבחינת תושבי גילה ניתן להרוס את כל בית ג'אלה – אך זו תישאר עדיין מצוירת על החומה התוחמת את השכונה מדרום. דוגמה מובהקת נוספת היא זו של הטיילת המתוכננת להיבנות בחברון. על פי התכנון תיתחם הטיילת משני צדיה בידי קירות בטון בגובה של שלושה מטרים – "ובני ישראל עוברים בחֶרְקָה".

מה שנוצר הוא מרחב מדומיין. המתנחלים – אשר באו לכאורה לקיים בגופם את הקשר בין עם ישראל וארצו, "לחיות את השטח", "להכות שורש" וכן הלאה – עיצבו לעצמם מרחב סימולקרי. הסימולקרום, לפי ז'אן בודריאר, הוא מערכת של סימנים המייצרת היפר־מציאות חפה מכל אותנטיות וייצוג ישיר, והיא ממלאת את מקום הריאלי עצמו. דניאל מונטרסקו ורועי פביאן, במאמר המנתח את פרויקט "גבעת אנדרומדה" ביפו, מביאים את הציטוט הבא, מתוך אתר האינטרנט של החברה:

גבעת אנדרומדה היא למעשה "עיר בתוך עיר", מוקפת חומה ומאובטחת 24 שעות ביממה. החללים הפתוחים והסמטאות המרוצפות באבן טבעית, שופעים צמחיה ישראלית אותנטית... גבעת אנדרומדה תוכנה בעבורכם כך שתשבו בבית, תשקיפו אל הים, תיהנו מהיופי ותשמעו רק את הגלים... אנדרומדה הפכה לסמל של התערורות והתחדשות, ואין זה מקרה שהפרויקט קרוי "גבעת אנדרומדה", כביטוי ללידתה מחדש של יפו העתיקה.¹³

טקסט כזה בדיוק יכול היה להימצא גם באתר האינטרנט של "אמנה" (תנועת ההתיישבות של המתנחלים בגדה). ההתנחלויות מתיימרות להיות יותר אותנטיות

13 דניאל מונטרסקו ורועי פביאן, "כלוב הזהב: ג'נטריפיקציה וגלובליזציה בפרויקט גבעת אנדרומדה, יפו", תיאוריה וביקורת 23, 1996.

מהמציאות עצמה. הן 'חלק בלתי-נפרד מארץ-ישראל' (אך מוקפות חומה); הכל בהן אותנטי (אך מפוברק); בהתנחלויות נהנים מהיופי ושומעים רק את השקט (אבל יושבים במרפסת מול כפרים פלסטיניים); גם ההתנחלויות הן "לידתה מחדש" של ארץ ישראל העתיקה. בנדיקט אנדרסון מצטט חוקר מתאילנד הכותב:

מפה [נתפסת] כהפשטה מרעית של המציאות: מפה מתארת משהו שכבר קיים "שם". בהיסטוריה שתיארתי היחסים הם הפוכים: מפה צפתה מציאות מרחבית ולא להפך, המפה היא מודל עבור, לא מודל של מה שהיא התיימרה להציג... היא הפכה למכשיר של קונקרטיזציה של פרוייקציות, על פני הקרקע.¹⁴

כאשר באו צעירי גוש אמונים להתיישב בשטחי הגדה הם הביאו עמם גם מפה מדומיינת. על המפה היו מסומנות נקודות: ענתות, שילה, קריית ארבע, תקוע, בית אל, אפרתה... משימתם היתה לבצע קונקרטיזציה של המפה המדומיינת לשטח הקונקרטי. מערכת המסמנים הריקה חיפשה להתביית, לשווא, על מערכת מסומנים מקבילה מן העבר הרחוק. אלא שעל מנת "להיאחו בקרקע", היה עליה לייצרה מחדש. כך ייצרו המסמנים את המסומנים: המפה ייצרה את המציאות.

את הישראלים בשטחים הכבושים אפשר לדמות, לכן, לצופים בסרט נצחי (ואין בכך, כמובן, להפחית דבר מהאלימות הכרוכה בהקמת התפאורה לסרט). הישראלים בשטחים חיים במצב דומה לזה שמתאר לואיס ממפורד בכותבו על תושב המטרופולין: "לא חי בעולם האמיתי, אלא בעולם של צללים, המוקרנים ללא הרף מסביבו באמצעים של נייר, צלולואיד ואורות המכוונים בפיקחות רבה... בקיצור, עולם של הווים מקצועיים ושל קורבנותיהם התמימים."¹⁵ אלא שיצירת המרחב המדומיין איננה מספיקה. ללא העלמת המתחרים על המרחב ועל פרשנותו, לא תושלם המשימה. חזרתה של ממשות אמיתית היא האיום הגדול ביותר על מערכת סימולקריית. זו סיבה נוספת – בצד האפשרות להתעלם מהסבל הפלסטיני – לפרויקט ההסתרה וההפרדה.

מה שדרוש כעת הוא ניתוח צורני קצר של אמצעי ההסתרה וההדרה. רבים מתייחסים אל חומת ההפרדה כאל ביטוי קיצוני של הסגירה ושל פציעת הנוף. השיח הביקורתי מתייחס אליה כאל "המפלצת", "נחש הבטון המתפתל" וכן הלאה. האמת היא – ויעיד עלי-כך כל מי שחולף בכביש 6 סמוך לחומה המסתירה את קלקיליה – שהחומה נעלמת מהר מאוד מעיני המתבונן. למעט באזור ירושלים, שם מפלחת החומה מרחב אורבני, החומה האפורה-אחידה נבלעת לחלוטין בנוף והופכת לנקודת עיוורון.¹⁶ בשביל הישראלים

14 מצוטט אצל מירון בנבנשתי "המפה העברית", תיאוריה וביקורת 11, 1997.

15 Lewis Mumford, *The City in History*, New York, 1961.

16 על-מנת לשמר את מעמדה כמוסבר לעיל, הוחל בצביעתה ב"צבע אנטי-גרפיטי" ("תוכנית לצבע אנטי-גרפיטי בחומת עוטף ירושלים". "הארץ", 24.6.2004). כך נשמר צבעה הטבעי והאחיד – ומועלמים ביטויי המחאה כלפיה.

מסתיים הקצה המזרחי של העולם בחומה אפורה. מובן שאם החומה מקושטת בציורי נוף הופכת השכחה לנוחה וקלה בהרבה. הקטע הבא הופיע בעיתון "הארץ":

שלשום נחגגה פתיחת המנהרה המקצרת עד מאוד את הדרך בין מעלה אדומים לירושלים, בין בקעת הירדן למרכז הארץ. יותר נכון להגיד: היא מקצרת את הדרך ליהודים שחיים בארץ הזאת... כך, מעלה אדומים כמעט נושקת לירושלים, שמחבת את הר חומה, שנוגע בגילה, ושניהם, הודות לכבישים המהירים שנשללו ונסללים, נושקים לאפרתה... וכך התנחלויות קטנות כגדולות, חדשות וותיקות, מחוברות ברצף של כבישים רחבי ידיים, נוחים, ללא פקקים וללא ערבים...

יכול אדם לנסוע ברחבי הגדה המערבית וכלל לא לדעת – לא רק את שמות הכפרים והערים שאדמותיהם נלקחו כדי להקים שכונות והתנחלויות יהודיות, אלא גם את העובדה שהם קיימים. שמות רובם כלל לא קיימים על שלטי הרכים... יכול יהודי הנוסע בכבישי הגדה דלילי התנועה לחשוב שכבר אין ערבים: הם לא נוסעים בכבישים הרחבים שמשמשים אותו... (עמידה הס, "לנסוע ולא לראות ערבים". "הארץ", 22.1.2003)

התשוקה הגזענית להפרדה ולהעלמה היא מאפיין בולט של ההווה הישראלי, והחומות הן רק מרכיב אחד בתוך המערכת. מזה כמה שנים הולכת ומתמסדת ההפרדה במערכת הכבישים בשטחים הכבושים – כבישים רחבים ונוחים ליהודים בלבד ודרכים כפריות צדדיות בהן מותר לנסוע גם לפלסטינים. הפרדת מערכת התחבורה הפכה לעניין מוצהר, ואפילו לדרבמה המוצג כ"מחווה הומניטרית". כך, למשל, נסלל מעבר תת-קרקעי המחבר את הכפר חבלה לקלקיליה לגדה, והסלילה הוצגה לציבור כפתרון לכליאת הכפר בתוך אחת ממובלעותיה של גדר ההפרדה. כעת, כך נטען, חודש הרצף הטריטוריאלי בגדה ולפלסטינים אין עוד זכות להתלונן על הכיבוש הנאור. מעבר לבעיות הקונקרטיות הנוצרות בידי משטר ההפרדה התחבורתי, מומחשת כאן מדיניות ההפרדה. "תוכנית ההתנתקות" מתייחסת לפלסטינים ולא לשטחיהם.

דוגמה נוספת: המינהל האזרחי, כך התבשרנו, החל להנפיק לתושבים פלסטינים כרטיס מגנטי מסוג חדש, המבוסס על זיהוי ביומטרי ("הארץ", 28.3.2005). הכרטיס אמור להיכנס לשימוש בשבעה מעברים לאורך גדר ההפרדה, ומטרתו לייתר מגע ואף קשר עין עם החיילים: התושב הפלסטיני יוכל להעביר את כרטיסו בהריץ המתאים ולעבור. לכאורה, זהו מהלך חיובי, שמטרתו צמצום החיכוך בין חיילים לפלסטינים. כנרים פלסטינים לא ינגנו עוד בשבעת השערים הללו. ואולם, יש להזכיר, בכל זאת יתקיים מגע עם חיילים כדי לקבל את האישורים במתקני המינהל האזרחי, והמידע כמו גם נימוקי ההחלטה יישארו תמיד חסויים מפני הפלסטינים עצמם. כלומר, למרות מה שנראה כמיכון המעברים תוך הפחתת שרירות החיילים, אנחנו זוכים דווקא להקצנה של הסיטואציה.

ישנן שתי קטגוריות עיקריות של חסימות בשטחים: פיסיות ומאוישות. החסימה הפיסית של הדרכים באמצעות מכשולים הניתנים להסרה רק באמצעות מכשירים מכניים שונה מהצבת חיילים במחסום, שכן במקרה הראשון נשללת מהתושבים המבקשים לעבור האפשרות להידבר עם החיילים גם במקרים דחופים בהם מעבר מכונית הוא הכרחי. מאידך גיסא, מחסום פיסית בלבד מאפשר מעבר פחות-ארוכותר חופשי של הולכי רגל – מצב שאינו מתאפשר כאשר המחסום מאויש. בשערים אלו ימוצה הרע שבשני סוגי המחסומים: חסימה מוחלטת גם להולכי רגל, ללא אפשרות משא ומתן עם החיילים. כוחות הצבא שירצו למנוע מעבר של אדם זה או אחר לא יידרשו עוד לוויכוחים ולהסברים. די יהיה בביטול הכרטיס במחשב המרכזי.

אבל היתרון העיקרי של שיטה זו בשביל כוחות הכיבוש מצוי בהפרדה. בכך משתלבת זו בהיגיון הכבישים הנפרדים, החומות – ואף בקיומה, ברמה מסוימת, של רשות פלסטינית. כל אלו ביחד מאפשרים לכבוש את הגדה המערבית ורצועת עזה בלי לראות ערבים. זו התשובה לאלו התולים את עיקר בעיית הכיבוש בכך שהוא "משחית". אם יופחת החיכוך למינימום, אם יוכלו מיטב בנינו לשרת בשטחים בלי לראות פלסטינים, נפתרה הבעיה. מניעת המגע תעלים את ההשחתה, הכיבוש יהפוך שוב לנאור, הציבור הישראלי יוכל להמשיך ולהתעלם.

לאסתטיקה של הסגירות ישנן השלכות פוליטיות ומוסריות. סוגים שונים של סגירה נראים אחרת, ואפשר לחשוב אותם כמונחים של נראות הכוח, סימונים במרחב, דימויים והשפעתם על דעת הקהל בארץ ובעולם. אוליבייה ראזאק, בספרו על ההיסטוריה הפוליטית של גדר התיל, כותב כי זו היתה מאז ומעולם האבזר המושלם לגידור מחנות, מכיוון ש"חומה משאירה עקבות, אך גדר תיל אינה מותירה דבר."¹⁷ עם זאת, בכריכה האחורית של הספר כתוב: "רמינו תצלום תקריב של פיסת גדר תיל. האם אתם חושבים על גדר של שדה? לא, מובן שלא... גדר התיל הפכה לסמל גרפי של כליאה ושל אלימות פוליטית." כלומר, גדר התיל, שאינה מותירה עקבות לאחר הסרתה, יוצרת אימפקט חזק כל עוד היא קיימת. גדרות תיל אינן מצטלמות טוב. הסיבה לכך היא שגדר התיל אינה אטומה. במבט אחד ניתן לתפוס גם את הכלוא וגם את מכשיר הכליאה – הבעיה אינה מוסתרת: היא ממוסגרת.¹⁸

מחסומי העפר והתעלות, לעומת זאת, אינם יוצרים רושם בעייתי שכזה. החובבנות המופגנת שבה הללו בנויים, הרשלנות, הלכלוך וההזנחה יוצרים תחושה של חוסר רצינות. בתלוליות העפר יש משהו לא-סטריילי, כאילו השימוש ב"חומרים מקומיים"

Olivier Razac, *Barbed Wire: A Political History*, The New Press, 2002. 17

18 תודה לאחי, רועי הנדל, על הרעיון.

במקום בגדר תעשייתית הופך את החוויה למעט פחות קשה עבור הפלסטינים הכלואים מאחורי־הן. נראה כי צורת החסימה הנהוגה בשטחים הופכת לצורה האיראנית: ניצול מיטבי של חומרים מקומיים וטכנולוגיה פשוטה שבפשוטות – וללא נזק משמעותי בדעת הקהל. בעוד חסימות העפר מנצלות רק את החומרים המקומיים, הרי שתעלות הביוב, המכתרות כפרים, מנצלות באופן מיטבי את צואת האדם כנגדו. ישנה כאן הקצנה של פרקטיקה קולוניאלית: כיבוש האדמה תוך ניצול חומרי הגלם המצויים בה (במובן הרחב, כפי שראינו) להנצחת כיבוש זה.

ג'יימס רון¹⁹ מעלה את השאלה, מדוע נקטה סרביה בצעדים של טיהור אתני בכוסניה – בעוד ישראל נוקטת 'רק' פרקטיקות של שיטור בשטחים (ספרו אינו מתייחס לאינתיפאדה הנוכחית). בתשובתו הוא מבחין בין שני דפוסים מרחביים: סֶפֶר (frontier) אותו הוא מגדיר כאזור פריפריאלי שאינו משתייך ישירות למרחב ההשפעה החוקי של המדינה, וככזה הוא מועד לסבול יותר מאלימות חסרת חוק; וגטו, המוגדר כמאגר של אוכלוסיות מודרות ובלתי־רצויות, המצויות עם זאת בתוך מרחב ההשפעה החוקי של המדינה, באופן המסווג אותן כחברים־חלקיים במשטר. אוכלוסיות גטו נוטות לרוב להיות ממושטרות יותר מאשר מגורשות בכוח. לטענתו, בוסניה היתה סֶפֶר מול סרביה, בעוד הגדה המערבית ורצועת עזה הן גטאות בתוך מדינת ישראל. לכן, מתוך שילוב של תחושת אחריות מסוימת מחד גיסא, ושל דעת קהל מבית ומחוץ מאידך גיסא, לא בוצעו בשטחים מעשים בעלי אותה חומרה כפי שנעשו בכוסניה בראשית שנות התשעים (או בלבנון, אשר היתה באותו הזמן ספר אל מול ישראל). כך הוא כותב: "אם פלסטיני נעלם, הרשויות לא יכלו להתכחש לקיומו, מאחר שהאדם הופיע ברישומי משרד הפנים [הישראלי]; כפרים או רכוש לא יכלו להיחרס בשרירות, מאחר שניתנה להם גישה ביורוקרטית רשמית..." (שם).

מובן שמצב זה אינו קיים עוד, משום שמרחב השטחים הולך והופך מגטו לספר. זו המשמעות האמיתית של ה"לבנוניזציה" עליה מדברים גורמי ביטחון שונים בישראל. זו הגלישה של השטחים ממרחב מנוהל וממושטר בקשיחות למרחב של מלחמה – מרחב שבו כמעט הכל מותר; מרחב שבו החוק, הצורה והמלה מתבטלים כדי לאפשר לכוח "להחזיר את הסדר"²⁰. הדבר נובע, בין השאר, מתוך האדישות של הציבור בישראל. ראייתם את השטחים הכבושים כ"חור לבן", ההפרדה וההסתרה מביאות לתפיסה אדישה של המתרחש.

דגלס אדאמס מספר על "המדען־הקוסם האולטרא־מפורסם אפפראפאקס", שהימר

James Ron, *Frontiers and Ghettos: State Violence in Serbia and Israel*. University of 19 California Press, 2003.

20 צבי שיר, "אימה עירומה: על ציור וביירו־פוליטיקה". סטודיו 152, 2004

פעם על חייו וטען כי יצליח, בתוך שנה, להפוך הר לבלתי־נראה לחלוטין. אפפראפאקס נכשל במשימה ואיבד כתוצאה מכך את חייו, אבל "אילו צבע את ההר בוורוד והציב עליו שדה בעיה של מישהו אחר פשוט וזול, היו הבריות הולכים על יד ההר, סביבו ואף עליו ופשוט לא היו מבחינים בו לעולם." כך, מסתמן, קורה עם השטחים. בשביל הישראלים הופכים השטחים למקום שאינו קיים. כיום ברור לכולם כי הגדה ועזה – ובשם הנייטרלי יותר 'שטחים' – מצויות 'שם'. הרחק מעבר להרי החושך. החומות מסתירות את המתרחש מאחוריהן ומקרינות שדה בשמ"א פשוט אך רב עוצמה. זעקת הפלסטינים אינה יכולה עוד להישמע ולהיראות. אותו 'משהו', המבקש להתבטא, ממשיך לסבול עוולות. הוא אינו משודר בתדר הנקלט עלידי רוב הישראלים.

אפילוג: לאחר ה"התנתקות"

תכנית ההתנתקות, ששווקה לישראלים ולעולם כצעד ראשון בדרך לתום הכיבוש, משתלבת היטב בהיגיון הדברים הללו. באמצע דצמבר 2005 שולטת ישראל שליטה אפקטיבית ברצועת עזה באמצעות מחסום ארז ומעבר הסחורות קרני, שניהם סגורים מאז אוגוסט. אמנם, לאחר שלושה חודשים ארוכים, נפתח מעבר רפיח לתנועה תחת פיקוח (וישראל כבר הבהירה כי הפלסטינים "אינם עומדים בצפיפות ובסכימום", ויצרה לעצמה אליבי לסגירת המעבר לכשתרצה), אלא שלפלסטיני תושב עזה אסור להיכנס לגדה המערבית דרך גשר אלנבי – מכאן שלמעשה נמנעת מתושבי עזה המעבר לגדה. כמרכן חל איסור גורף על הסטודנטים העזתיים ללמוד בגדה, למרות המחסור האקוטי ברופאים, מהנדסים ובעלי מקצועות נדרשים נוספים.

המרחב האווירי והימי נשלטים באופן אקסקלוסיבי בידי ישראל. מזל"טים טסים בשמי עזה כל העת, מעבירים מידע ויעדי חיסולים. מטוסי צה"ל מחסלים "מבוקשים" ומייצרים בומים על־קוליים בשעות הקטנות של הלילה. חיל התותחנים מפגז בארטילריה את פאתי הערים, משמיד בשיטתיות את תשתית הכבישים בצפון הרצועה – באופן המנתק את העיירה בית חנון משאר הרצועה – ואף מאיים להפגז שכונות מיושבות בתגובה לירי רקטות קסאם (לאחר שלתושבים ייאמר כי "על־מנת להימנע מפגיעה, מומלץ להם להתרחק." "הארץ", 18.12.05).

והנה, המדינה, בתשובה לעתירה נגד החיסולים, טענה כי על הרצועה לא חלים עוד דיני כיבוש:

ב־12 בספטמבר עזב אחרון חיילי צה"ל את הרצועה, ועקב כך בוטל הממשל הצבאי ששרר ברצועת עזה מאז 1967. שינוי זה גרם לכך שהחל מאותו מועד דיני התפיסה הלוחמתית אינם חלים עוד ברצועת עזה [...] הדינים החלים על סיכול ממוקד במצב של עימות מזוין הם דיני

המלחמה: ("הארץ" 11.12.2005)

מכאן עולה שרצועת עזה עברה את השלב האחרון בדרך להיותה סֶפֶר מוחלט, לפי הגדרתו של רוז: שליטה אפקטיבית יחד עם התנערות מאחריות, הזרה, הרחקה והעלמה. וכך, מדינת ישראל וצבאה מייצרים ומייצאים בעיות ראשוניות לצרכניה השבויים של רצועת עזה – ואין מי שיקל על סבלם, באשר רצועת עזה והמתרחש בה חדלו להיות בעיה של מדינת ישראל. למרבה הצער, ניתן לחזות ברמה גבוהה למדי של ודאות כי מצב דומה עומד להתרחש בחלקי הגדה המערבית שייוותרו ממזרח לחומת ההפרדה.

ההבנה שסבל קונקרטי הוא בעיה, ושכעת עלינו – וברחיפות חסרת־פשרות – לעשות הכל על־מנת לפתור את הבעיה, הבנה זו היא נקודת המוצא הבסיסית ביותר לפרקטיקה המוסרית. ביקורתיות כלפי מבנים, מוסדות, שדות שיח ואוצר מלים סגור היא לכן ציווי מוסרי ממדרגה ראשונה. קפיצה מעבר לחומות (או מוטב, הפרעה להקמתן) מיצמוץ עיניים ושיפשופן מול מחסומים, ניסיונות עיקשים לעקוף את האיסורים ההולכים ומתרחבים על זרימת מידע ועל אינטראקציות בין ישראלים ופלסטינים, חשיפה מודעת כניגוד להסתרה השלטונית – כל אלו הם הצו המוסרי האמיתי.

תל אביב, דצמבר 2005